

משוט בארץ: מסעות פוחצ'בסקי בארץ הקודש

באייר תשע"ח, שבועות מספר לאחר שגיליונו זה הגיע לידי מנוייו, תציין מדינת ישראל שבעים שנה להקמתה. מאה ועשר שנים בדיוק לפני כן, באייר של שנת תרס"ח [1908], יצאה נחמה פוחצ'בסקי, מראשוני המתיישבים במושבה ראשון-לציון, למסע בן כמה שבועות בצפון הארץ, ודיווחה עליו בסדרת

טורים שהתפרסמו בהמשך אותה שנה בכתב העת 'העולם' בעריכת נחום סוקולוב. סוגה זו, סיפורי מסעות, הייתה נפוצה בקרב סופרי העלייה הראשונה.

נחמה פוחצ'בסקי [1869-1934] עלתה לארץ ישראל בשנת 1889, באמצע תקופת העלייה הראשונה, וכאן הייתה לאיכרה, סופרת, פובליציסטית ופעילה פוליטית. במיוחד בלטה בפעילותה למען זכויות נשים ביישוב. פעולותיה סללו את הדרך להענקת זכות ההצבעה לנשים במושבה, והיא עצמה הייתה האישה הראשונה שנבחרה לוועד המושבה [אך לבסוף ייתרה על כיסאה בשל מצב חירום ששרר באותה עת].

עוד הייתה פעילה בקליטת עולי תימן. הללו, כ־2500 במספר שהגיעו בשלהי המאה התשע־עשרה ובתחילת המאה העשרים, היו קשי יום ביותר. הם לא נהנו לא מקשר עם קהילת אם בגולה כבני היישוב הישן ולא מחסות של נדבן ציוני כבני היישוב החדש, וסבלו חוסר פרנסה, דלות קשה ביותר ומחסור חמור בדירור. על כל אלה נוסף לעיתים יחס מתנכל מצד בני היישוב, כולל כמה אירועים של התעללות של ממש במושבה ראשון-לציון. פוחצ'בסקי השקיעה ממרצה בסיוע לקליטת עולי תימן במושבה, בפרט הנשים, עד שזכתה לכינוי "אימא של התימנים".

מלבד אלו עסקה רבות בהפצת תרבות עברית והשפה העברית; בפעילות ציונית־מפלגתית באגודת 'ציוני ציון' שיזמה לצורך התנגדות

"חיים בריפוש על חוף ים של פלאות". דייגים יהודים בחוף טבריה, 1903. צילום: ויליאם ה' ראו. באדיבות ספריית הקונגרס האמריקני

לתוכנית אוגנדה; ובחברות עזרה הדדית וטיפול בנזקקים. כאמור, שלחה ידה גם בכתיבה עיתונאית ואמנותית. היא פרסמה שני קובצי סיפורים, מאמרים וספרי ילדים, שעליהם הייתה חותמת לעתים בשם העט נפ"ש, ראשי תיבות של נחמה פיינשטיין (שם נעוריה).

כ־25 אלף יהודים הגיעו ארצה בעלייה הראשונה, בין השנים 1882 ו־1904, ובכך הכפילו את מספר היהודים בארץ. רוב העולים היו מרקע דתי־מסורתי, ומניעיהם היו בעיקרם אידאולוגיים. תקופה זו התאפיינה בהגירה רבתי של יהודי אירופה. כ־4.5 מיליוני יהודים נעו ברחבי היבשת ואל מחוצה לה, רובם מערבה אל העולם החדש. מבין העולים ארצה, הרוב התיישבו בערים, ומיעוטם במושבות חקלאיות שנתמכו בידי גורמים שונים כאגודות חובבי ציון, הברון אדמונד דה־רוטשילד וחברת כל ישראל חברים. למרות נטייתם של אנשי ההתיישבות החקלאית לסנוט באנשי היישוב הישן נתמכי כספי "החלוקה" על חוסר היצרנות שלהם, למעשה גם הם היו תלויים כלכלית בנדבנים, ומושבות ללא פטרון היו קצרות ימים.

בעשור הראשון של המאה העשרים קמו קשיים חדשים ליישוב היהודי. הברון רוטשילד הסיר את תמיכתו מהמושבות ומסר את האחריות עליהן ליק"א - החברה היהודית להתיישבות - שקיצצה עד מאוד במענקים שהועברו לחלוצים (שמנו אז כעשירית היישוב). קבוצות מיסיון נוצריות הלכו והתבססו בקולוניות שהקימו, והביאו קדמה אירופית לצד השפעה כנסייתית. לצד הלחץ מבחוץ גברו באותה העת הטלטולים הפנימיים. התגבשו מפלגות אידיאולוגיות מתחרות כגון הפועל הצעיר ופועלי ציון, וגברו החיכוכים בין היישוב הישן המסורתי ברובו לבין היישוב החדש המתחלף. וכמו לא די בכל אלה, פטירתו בטרם עת של הרצל בשנת 1904 הכתה את היישוב החדש באבל כבד. על אף כל אלה מרחפת על פני כתיבתה של פוחצ'בסקי לאורך מסעה רוח אופטימית, מלאת תקווה והכרת הטוב.

מסעה של פוחצ'בסקי נמתח אל מעבר לגבולות הארץ המוכרים לנו כיום. היא פותחת במסע לירושלים ומפזרת כמה אבחנות על העיר ועל כפרים בסביבה, המתוארים כעשירים יחסית ובהם נוכחות נוצרית רבה. תוכניתה לעלות הגלילה דרך השומרון לא עולה יפה, והיא בחרה בדרך הים, שהייתה כנראה הסבירה ביותר: היא יורדת לנמל יפו ומפליגה ממנו לחיפה, כיום העיר השלישית הגודלה בישראל, אך אז כמעט ריקה מיהודים.

חיפה משמשת לפוחצ'בסקי שער למרחב ההתיישבות של הגליל: היא מבקרת במושבותיו, ביניהן ס'גרה, מסחה וימה - וכיום אילנייה, כפר-תבור ויבנאל, מושבות משגשגות לצד כושלות ואף כאלו שננטשו. היא פוקדת את שתי ערי הקודש - טבריה וצפת, שאותן היא מתארת בצער כמחוזות אומללים, שכפי שההתיישבות היהודית בה וותיקה ומבוססת כן היא דלה ומנוונת. על ראש-פינה היא גומרת את ההלל, וממנה היא ממשיכה למטולה. המושבות נבחנות בחתך כלכלי, על פי כמות התושבים ובריאותם, איכות הגידולים והדיור, אך תמיד גם בחתך חינוכי: תיאור בית הספר ומספר התלמידים בו.

משם היא ממשיכה לטיול במה שאנו מכירים כיום כלבנון - צור, צידון, ביירות ומזרחה משם בהרי הלבנון. האזורים הצפוניים הללו מתוארים בעטה כיפהכיים ומפותחים במיוחד - אך זהו יופי זר. "לא לנו" הארץ הזו. מדוע? אין היא מפרשת, אך היא חשה בהם כשם שחשה בערי אירופה שעזבה בנעוריה. היא מתעכבת על מצב היהודים שם, במה שבעיניה הוא "גולה" לכל דבר, ועל ההתארגנויות הציוניות בעיירות אלה ועל היעדר חינוך עברי בהן. דרכה חזרה נמתחת לאורך החוף, מביירות בואכה יפו. השהות הארוכה על האונייה מזמנת לה מפגש עם סוגי יהודים שונים ויחסם של הלא יהודים אליהם, והיא משתפת את הקוראים בחוויותיה.

כמה מן המוטיבים החוזרים את יומן המסע של פוחצ'בסקי כמו זועקים להשוואה מרתקת בין הימים ההם לזמן הזה; אתם מוזמנים לעשות זאת כל אחד בדרכו. אך במבט כללי, אין ספק שמדינת היהודים שלנו שונה מאוד מזו עליה חלמו פוחצ'בסקי ובני דורה, לטוב ולמוטב - כדרכה של הגשמה. זרעי ההתיישבות הדחוקה שפוחצ'בסקי הייתה מפעילותה צמחו למדינה של ממש, התפתחות שרחוקה מלהיות מובנת מאליה. רשמי מסעה מספקים לנו הזדמנות להיזכר איך נראו הארץ וההתיישבות רק לפני מאה ועשרים שנה, להתרפק על אהבת השפה והארץ ולחדש את הערכתנו לכברת הדרך שנעשתה מאז.

סיפור מסעה של פוחצ'בסקי שב ונדפס על כל חלקיו, בלוויית תמונות וביאורים, בספר 'אעברה נא בארץ: מסעות בארץ ישראל של אנשי העלייה הראשונה' (הוצאת משרד הביטחון, תשנ"ב), בעריכת יפה ברלוביץ ובההדרת רחבעם זאבי. לפניכם קטעים נבחרים מתוכו. הביאורים נשענים בחלקם על אלו המופיעים בספר. אנו מודים לבעלת הזכויות הוצאת מודן על הרשות להשתמש בחומר.

אלון שלו

מראשון-לציון ועד מרג'-עיון

בחג הפסח עזבתי את מושבתנו היפה לעלות ירושלימה ומשם – דרך שכם, עין-גנים והר תבור – לגליל התחתון ודרך ים כינרת לגליל העליון. מפני סיבות שונות לא נסעה חברותנו דרך שכם גלילה, כמו שהתנינו מראש, אך שבה ליפו ללכת משם באונייה לחיפה ואחרי כן לגליל התחתון. נסענו ליפו בעגלה. אחרי שכונת "מחנה-יהודה" עברנו על יד בית החולים האמסטרדמי "שער צדק", בית מושב זקנים, בית המשוגעים. הם כמו בכוונה סוגרים את ירושלים למען השאיר על הסיירים רושם טוב; כי יפים ונהדרים הבניינים האלה ומרוממים את ערך הצדקה הירושלמית.

הכפר היותר קרוב אל העיר על דרך יפו, הוא ליפתא. אחריו רואים על גבע מורם את רמה, הנקרא בפי הערבים "נביא שמואל". בייחוד נבלט מסגד הכפר ההוא, הבנוי – לפי מה שמספרים הערבים – על קבר הנביא. למטה, מימינו – עמק נהדר, ובתוך העמק בנוי בית חרושת (של יהודי) לבורית, והולך ונמשך העמק עד מוצא. ועל ההר בצד מוצא, בנוי יפה הכפר קולונייה. ושונים הכפרים פה מאלה שבסביבות מושבותינו ביהודה. הבתים בנויים פה מאבן, וגדולים הם ומרווחים; גם חלונות קרועים בהם. רק הגגות אינם מכוסים רעפים, כי אינם משופעים; מזרחיים המה, ערבים. וביהודה, הערבי שהתעשר במושבה יהודית בונה לו בית עם גג של רעפים דווקא, ואלה שעוד לא זכו לבתי אבן יושבים בבית חמר דל וצר בלי חלון וברי אור.

ועשירים הכפרים שלפניך. הינך רואה כרמים נחמדים, זיתים יפים, מעובדים על פי האופן היותר טוב. גם רוח אחרת שולטת בכפרים האלה. פה גדולה השפעת המשלחת הנוצרית. כמעט סמוך לכל כפר הינך רואה בית תפילה ובית ספר של נוצרים.

ועל אם הדרך משתרעת מוצא הקטנה, בת שמונה מאות דונם. שמחה מיוחדת הינך מרגיש כאשר פתאום, על דרך המלך, הינך פוגש בחברה של ילדים עברים והם קוראים בקול רם: "שלום, אדוני!" או "שלום,

של שנת תרס"ח (1908).

המושבה ראשון-לציון, נוסדה בשנת 1882.

בורית: סבון.

קולוניה: כפר ערבי שהיה בקרבת מוצא. הרומים יסדוהו כמושבה לחיילים משוחזרים ומכאן שמו הלטיני.

המשלחת הנוצרית: המיסיון.

גבירת! "וגרות פה המשפחות רחוקות זו מזו, ורחוקים חלקי אדמתם אחד מן השני. כגיבורים אמיתיים הם יושבים פה, בלי שומרים ובלי נוטרים. ורחוק, כמעט על קצה גבול אדמתם, השאיר למו הרצל זיכרון יקר. הוא נטע שם ארז, והעץ גדל, פורח ומשתגשג. על ידו עומד ארז קטן שנטע מר ולפזון, ויכתרו האיכרים את שני העצים בגדר של אבנים, ומתעתדים לנטוע שדרה של ארזים סביב על חלקה גדולה. נצמדתי אל המקום ההוא. איזה קדושה חופפת עליו! הינך עומד בלב דופק מול הארז הרם: נדמה לך רגע שפה שוכנת הנפש העדינה של המנהיג הגדול. רוצה הינך לכרוע ברך, לחבק את העץ הזה...

געגועים עזים מתעוררים בקרבך לאיש שנטע את הארז... למה כה מיהר ללכת מאיתנו?! - - -

[...]

בצוהריים עלתה חבורתנו על האונייה ביפו. הים היה כה שקט באותו יום, עד שאפילו בין הסלעים הלכה סירתנו ישר מבלי התנווד, ומבלי שום עמל וקפיצות עלינו מהסירה על האונייה. בעוזבי את חוף יפו דפק ליבי בשקט, כאותם הגלים הטהורים של הים הכחול. חשתי את כל נועם האושר שמרגיש האדם בהשיגו את חפצו היותר קדוש. הלוא אני הולכת ומתקרבת לשאיפתי הגדולה לראות את הגליל! מאושרה אנוכי... אבל הגה סרה הרוח הטובה מעליי: באותה האונייה נוסעת לרוסיה משפחה אחת שגרה במשך שנים רבות בארץ-ישראל, ושפת המשפחה הזאת - נשארה רוסית. הבן הבכור, נער שגדל כשש-עשרה שנה בארץ-ישראל, אינו יודע לדבר עברית! אבל התנחמתי: משפחה זו - אמרתי בקרבי, יחידה הינה בארצנו. אבל הינה מגיעה לאוזניי שיחה בין שני צעירים שנוסעים לחיפה. אחד, בן המושבה וגר עתה בחיפה, מספר לרעהו על אודות מצב האיכרים בזיכרון-יעקב ותקוות הדור הצעיר, על מצב בית-הספר והרוח הלאומי שמתחיל לתפוס מקום בו, על העברית, שהולכת בימים האחרונים ומתפשטת. והינה רעהו עונה: הניחו לעברית שלכם, מה התועלת שבעברית שלכם? זוכר אני עוד את בית-הספר ב"זיכרון" לפני שנים עשר, אז הייתה הצרפתית שולטת; צרפתית - זה אני מבין, שפה חיה, אירופית. ועתה - עברית, עברית בכל אשר אתה פונה. איזו שטות! לו למדו במקומה לפחות ערבית או טורקית!

רוסית, צרפתית, או "לפחות" ערבית וטורקית, רק לא עברית! הוי, מתי ניגאל מעבודתנו הפנימית? - - -

ולפזון: הוא דוד וולפסון (1855-1914), יד ימינו של הרצל ונשיא ההסתדרות הציונית בשנים 1907-1911.

מסעה של פוחצ'בסקי
משורטט על גבי המפה
של א' ספיר - א' קרויזה
בהוצאת הוועד הפועל
הציוני, ראשית המאה
העשרים. מתוך אוסף
המפות ע"ש ערן לאור,
הספרייה הלאומית

לחיפה באנו בערב. אתרי עוברנו את העיר העתיקה נכנסנו למושבה הגרמנית. מעון מכירי, ששם סרתי ללון, נמצא בקצה המושבה, ועליי היה לעבור אותה לכל רוחבה. סביב היה חושך, בכל זאת ניכר היה הסדר והניקיון, היופי והעושר שבמקום הזה. ואז בפעם הראשונה בארץ-ישראל הרגשתי קנאה לאחרים. בלי רעש והמולה בוראים להם הנוכרים גני עדן בארץ הזאת...

בבוקר עזבתי את חיפה. עגלה גרמנית נשאה אותנו מן העיר. בעוברי את העיר לא פגשתי באחינו, בלתי אם בנער עברי אחד נחמד, שקרא לי: "שלום" – בעברית, בצלצול הרוסי... הזה הוא המרכז הנאור של "תל האביב" העתידי? ואיפה אתחלתא דגאולה?... כן, הינה ה"עתידי", בית-החרושת העברי הראשון על חולות שפת-הים בחיפה. שמחה פנימית מעיר בית-חרושת במקום הקנאה שמעורר בך הרובע הגרמני – גאוה: פה אתה רואה התחלה לתעשייה עברית! צעיר עודנו "עתידי" וכבר קנה לו שם גדול בארץ על-ידי בורית הכביסה שלו ובורית הרחיצה, המצוינה בטיבה ובריחה.

כל מה שהתרחקנו מן הים ומן העמק אל הרי אשר, החילותי יותר להכיר את השינוי שבין הטבע פה ובין אותה שחייתי בה זו השנה התשע-עשרה. מה עבותים היערות על מורדי וראשי ההרים! אינך פוגש יותר את אותו הסלע העירום שהתרגלת לראות בהרי יהודה.

[...]

סרנו מדרך המלך ללכת לסג'רה. העגלה מתחילה להתנועע מצד אל צד, ודופקים האופנים על פני רגבי האדמה הקשים. בדרכנו ראינו מאחד הגבעות מראה-פלא: מצד צפונית מזרחית של אופק השמיים נראה פתאום ראש החרמון עם פסי הכסף שלו. לשמאלו נמשך הר ברוחב, ואחרי ההר הזה רואים המון הרים גבנונים ועליהם תמונה מזהירה באוויר, תמונת פלא וקסם שלא ידעתי שחרה. "מה זה? שלג המבריק לקרני השמש האחרונות, או ענני פז?" שאלתי את הנוסעים, ולא יכלו לתת לי תשובה על זה.

לסג'רה באנו לפנות ערב. לפני שער החווה פגשנו את המורה ו' ופועלים אחדים ששבו מהעבודה. נכנסנו לחצר. שם בית הפקיד. משמאל – חדרי הפועלים והפועלות, מימין – בית-הספר, בית המורה, בית-המרקחת ועוד. הפקיד קיבל אותנו בסבר פנים יפות. גם הפועלים שמחו לקראתנו, בשומעם מפינו שלום מחבריהם שביהודה. בחברתם בילינו עד שעה מאוחרת בלילה. חברה מעניינת מאוד של פועלים

תל האביב: בהשפעת ספרו של הרצל "תל-אביב" הלוא הוא אלטנוילנד בתרגומו העברי הישן, שבו מתוארת חיפה כעיר העברית המודרנית והמתקדמת בארץ-ישראל. מסע זה מתקיים כשנה לפני ייסוד שכונת אחוזת-בית שלימים תהיה לעיר תל-אביב.

הרי אשר: נחלת שבט אשר המקראית כללה את מערב הגליל והשתרעה צפונה עד צידון.

סג'רה: כיום המושב אילנייה.

ישנה בסגרה. כשלושים במספר הם, יחד עם הפועלות העובדות בחוזה ובשדה. הרוב הם משכילים ומדברים עברית צחה.

ביקרנו בבתי אריסים אחדים. צעירים קשורים לארץ-ישראל, והעובדים אותה באהבה. ביקרנו גם בבית אריס אחר מהגרים. אם המשפחה, אישה בריאה בעלת כתפיים רחבות, פנתה אל שלושת חבריי, ששמעה מפיהם שיש בדעתם להתיישב בארץ-ישראל, ותאמר להם: – רבותי! קנו פה אדמה, הביטו נא מה טוב פה, מה נעים! ראו איזה עשב רך ונעים, איזה פרחים משמחים לב. איזה אוויר. איזה חופש!

לא האמנתי למשמע אוזניי, שמפי אישה פשוטה כזאת אני שומעת מילים כאלו מלאות שירה!

מסגרה שלחנו את עגלתנו למסחה ושכרנו לנו סוסים לעלות על התבור. בדרך יפה, בנויה מדרגות מרוצפות, העשויה לכבוד ביקורו של המלך וילהלם בארץ-ישראל, עלינו על התבור. באמצע ההר עצרנו מלכת, כי פתאום נגלה לעינינו עמק הפלא, עמק יזרעאל בכל יופיו והדרו. שטיחים, שטיחים נפלאים, פרושים תחת כיפת השמים. כולו הוא ישר, ירוק, נחמד. כולו זרוע, חרוש, צומח; העין לא תשבע פה מראות את כל היופי, את כל החמדה שבחלקה הזאת. אבל הלב דופק בחוזקה מרוב התרגשות וצער, שלא לנו הוא עמק הפלא, ושזרים מושלים בו. לא באו אחינו לפדותו בעוד מועד, לא ביקש עמנו לפתח פה את כוחותיו המעונים, לא ביקשנו מרחב לגאון העברי, להבריאה ולהקימו לתחייה. הושבנו חולות, ביצות, סלעים ואת עמק יזרעאל עזבנו בשביל אחרים!

היו ימים שיכלו פה לקנות אדמה, ועתה קשה הדבר: האדמה התייקרה ובעליה לא בנקל ימכרוה. על ראש התבור נכנסנו למנזר איטלקי. שם נהוגה הכנסת אורחים באופן מצוין, ועלה על ליבי במקום הנחמד הזה כי מאושרים הנוצרים, בעלי המנזר, שתפשו את המקומות היותר יפים בארץ-ישראל, את הפינות היותר נחמדות בעבר שלנו, אותן הפינות שמעוררות בלב האדם את הרגשות היותר קדושים, היותר נעלים, שחלקו לו מאת הטבע. ואת הרעיון הזה רשמתי בתוך ספר-הזיכרונות של המנזר.

נזיר אחד העביר אותנו דרך בניינים עתיקים מעניינים מאוד עד קצה ההר. עלינו על שרידי מעלות של קיר חרב וראינו פתאום, מגובה של 600 אמה, את מסחה המביטה בחן שם, בעמק, למטה. יפה מפה מושבה זו ומלבבת אותך. איזה ניגוד חי אתה מרגיש בינה ובין החורבות

.....
 הגרים: סובוטניקים שהתגירו. הסובוטניקים הם קהילה רוסית-נוצרית שהתייחדה והחלה שומרת מצוות יהודיות מסוימות. בתחילת המאה העשרים מנתה כמה עשרות אלפים, וכיום היא מונה כעשרת אלפים איש. בסוף המאה הי"ט עלו לארץ מרוסיה עשרות משפחות של גרים שמוצאם בקהילה זו.

מסחה: נקראה על שם כפר ערבי שננטש באמצע המאה הי"ט. כיום כפר-תבור.

וילהלם: קיסר גרמניה שביקר בארץ בשנת 1898.

האלה, עם חיי המנזר הדוממים שלהם!

הירידה מהתבור לא הייתה מצליחה. יעצו לנו ללכת בדרך יותר קצרה, ונמשכה הדרך כפליים במוצאנו בה קוץ ודרדר, ושבילים צרים ומסוכנים אשר בכבדות עברנו בה. באנו סוף סוף למסחה. בתיה, הדומים זה לזה, בנויים בשתי שורות. היא תופשת מקום של 6,500 דונם אדמת זריעה, שנחלק בין 28 איכרים. סמוך למסחה יש לקנות אדמה, והאיכרים דורשים מהפקידות של יק"א, היושבת בנצרת, לקנות את האדמה הזאת, להוסיף על חלקיהם, ולהושיב עוד איכרים עליה. כולם מקווים לשנה טובה. הגשמים היו מרובים ובעיתם, והתבואות מרהיבות את העין ביופין.

יק"א: Jewish - JCA
Colonialization
Association. חברה שסייעה
ליהודים להגר מאירופה
ומאסיה. תמכה בהתיישבות
יהודים בצפון אמריקה, בדרום
אמריקה ובבירוביג'אן. החלה
פעילותה בארץ ישראל בשנת
1900.

חרת: אריס-פועל, העובד
אצל בעל הקרקע ומקבל את
שכרו בצורת מזונות וחלקים
מן היבול.

פגשתי במסחה צעיר רחובתי העובד אצל איכרה אחת בתור חרת¹⁴ על אותם התנאים אשר עובדים מאות ערבים במושבות היהודים בגליל; לאמור: הוא חורש, זורע וקוצר את אדמת בעל-הבית שלו ומקבל חלק חמישי מכל התבואה. ובריא הצעיר הזה ושמת, ומקווה להשיג מהפקידות על-ידי חריצותו חלקת אדמה להתנחל עליה.

המורה ע', מכירי מיהודה, הוביל אותנו לבית-הספר הריק. היו אז רק ימים אחדים אחרי החג, והלימודים טרם החלו. ראינו ילדים משחקים בחוץ, או מטפסים על הגדרים ופניהם בריאים. לא השתהינו במסחה, ונסענו משם דרך שדותיה הזרועים פול, עדשים, חמוץ, חלבה, חיטה, שעורה ושיבולת שועל ליבניאל, היא ימה. הינה עוברים אנחנו את כפר "קמה", העיירה הצ'רקסית העשירה. פה הינך פוגש הרבה נטיעות של עצי תות ושל גפנים, ובתוך העיירה הינך רואה בתים גדולים ומרווחים. עברנו את שדותיה הרחבים, המשתרעים עד קצה העמק, ומתחילים אנו לעלות על הרי נפתלי. זכר כל ההרים והעמקים שעברת בא פתאום לפניך, ואיזה רגש נעים ממלא את כולך. הרעיון שעכשיו הינך מכירה, הינך יודעת, מה היא ארצך ארץ ההרים, ארץ הפלאות, מעודד אותך. כשהינך חי שנים רבות ביהודה, על המישור הגדול הרחב, ולא ראית את הגליל, הינך חושב כי ככה היא תכונת כל הארץ, ולא תוכל לשער בשום אופן את בקעות חמד עם הרי פלא אחוזים ודבוקים זה בזה.

פה, על הרי נפתלי, פגשתי בפעם הראשונה בארץ-ישראל את השפע של מים רבים. על כל צעד ושעל שוטפים מי המעיינות, ויורדים להם לאט לאט מההרים היפים אל תוך הבקעה הצרה. בין שני רכסי ההרים הלכנו רגלי והתענגנו על יופי הטבע במקום הזה. פתאום הופיעה לפנינו תמונה נהדרת: ימה, הבנויה בעמק, לרגלי הרי נפתלי, מושכת אותך

ימה: שמה הערבי של יבנאל.
נוסדה ב'1902.

ברוב חינה. בַּיָּמָה נמצאים כעשרים ושניים אריסים ועשרים איכרים. לכל אחד מהם כשלוש מאות דונם אדמת זריעה, הנעבדת רובה על-ידי חרתים ערביים היושבים על הרוב עם משפחותיהם בתוך המושבה. פועלים יהודים רק כחמישה במספר בכל המושבה. אחד מהם עניין אותי בייחוד. בהתלהבות גדולה הוא מדבר ברכישת הקרקעות סביב לַיָּמָה. הוא מעביר את ידו ימינה ושמאלה, קדמה ונגבה, ואומר: "הכול. הכול אפשר לקנות. את כל ההרים, הגבעות, העמקים האלה אנחנו נרכוש בקרוב. צריכים אנו לאחד את יָמָה למסחה ועם מלחמיה, וכל הגליל צריך להיות בידנו!". ועובד הצעיר באמונה את עבודתו, ואוהב אותה וחולם את חלומותיו הנעימים על דבר רכישת כל הגליל! בבית-הספר היבניאלי מתלמדים כשמונים ילדים וילדות. המורים מעסיקים אותם הרבה בעבודת גן-הירקות, ומדברים מזה בחיבה.

מלחמיה: כיום מנחמיה, נוסדה ב-1902.

אל המושבה הביאו מים מהמעיינות, ובכל החצרות וברוב הגינות הינך מוצא צינור מים. איזה עושר לאיכר! נכנסתי לבתים אחדים, ומצאתי בהם ניקיון נפלא. בעלות-הבית מתעסקות הרבה בגידול עופות, מגדלות הן בייחוד אווזים. מראה הבתים מחוץ הוא מצויץ. האבנים הם צבע אפור כהה, לא מכוסים בטיח, וגם לא מלובנים בסיד (כמו ביהודה), ונראו הקירות כמו עשויות תיבות-תיבות רבות.

הלכנו בבוקר, אחרי השינה בַּיָּמָה, לבית-ג'ן. שמה ראיתי בראשונה יהודים יושבים בבתי חמר, כערבים. בבית-ג'ן יושבות 8 משפחות של גרים, משפחה אחת של היהודים ההרריים, משפחה ספרדית, וגם אשכנזי אחד ומשפחתו. מדוכאים האנשים, סובלים הם מגשם בחורף ומקדחת בקיץ, מתאוננים על מצבם הרע ושואפים שיושיבו אותם במקום אחר.

עזבנו את יָמָה אחר-הצוהריים, מלאי רגשי תודה לאנשים אשר הראו לנו שם ידידות כה חמה ותמימה, ופנינו מועדות למלחמיה. גם מלחמיה בנויה כשתי אחיותיה, יָמָה ומסחה. רק הרחוב פה רחב יותר מזה של יָמָה, ויש מקום לגינות לפני הבית. לכל איכר (מספרם 21 במושבה) יש חלקה של 800 דונם אדמה זרועה. האיכרים שמחים לשנת ברכה זו, ולולא חובותיהם של השנים הרעות הקודמות אז היו שמחים בחלקם. בבית האיכר הצעיר ק', הבריא והרענן, בילינו רגעים נעימים מאוד. שם אכלתי עגבניות אדומות, אף כי זמן ביכורי העגבניות עוד טרם הגיע, אך האיכר הזה השכיל הודות לחריצותו להמציא לביתו עגבניות וגם בייגנים בזמן מוקדם כזה. בבית-הספר – 37 תלמיד עם מורה ומורה אחת. ראינו ילדים אחדים העובדים בגן בחריצות גדולה. המורה הראה

בייגנים: חצילים.

לנו ספרייה (בית-ספרים) מפה, שאסף בעמל רב. ילדי המושבה, סיפר המורה, מרבים להתעניין בקריאה.

נפרדנו ממלחמיה וממכירינו החדשים שמה. בעזבנו את המושבה ראינו בפינת הרחוב, על יד בית-המרקחת, שתי עלמות מעניינות עובדות בגינה. המחזה הזה היה כה חדש בעיניי עד שזמן רב לא הסרת את עיניי ממנו. מתי נזכה לראות עלמות עובדות בגן ביהודה?

ממלחמיה הלכנו לטבריה. על אם-דרך זו פוגשים, מימין, במכר קרוב וחביב: הירדן. ומשונה הירדן ב"מצבי-הרוח" שלו. הינהו נוזל לאט לאט, שקטים, זכים מימיו, ומנוחה נעימה חופפת עליהם, ופתאום במרחק צעדים אחדים ממקום המנוחה הזה – יתקצפו יתגעשו מימיו ונופלים, ברעש, ושופים בהמולה לדרכם ושבים שוב למנוחתם... אלפי מחשבות וזיכרונות מעיר הנחל הזה עם מימיו הזכים-כחולים-תכולים והשקטים-קוצפים. מתגבר כך הרצון לכרוע ברך על שפתיו, לנשק אותו, לבכות ולשיר, ולשפוך לפני השובב העתיק הזה את כל מצוקות ליבך... הנה גם ים טבריה, ים כינרת. חופו הגבוה מימין שומר עליו ומחייך, ומשתקף במי הים המזהירים. פלאות מסביב, רק שם בקצה הימיני של הים ניכרות עקבות החורבות. שם נראה התחנה צמח על המסילה החג'ית. התקרבונו אל חוף הים. רעש הגלים המכים באבני החוף מרנין את האוזן. עצי ליאנדר עם פרחים ורדיים צומחים על החוף. כמה יפים הם בתוך הסביבה הפראית הזאת!...

ליאנדר: הרדוף.

בטבריה נמצאים כשמונת אלפים יהודים. החלק הרביעי מזה אשכנזים, והמותר ספרדים. לפני בואנו העירה, על יד חמי טבריה, עברנו את הבניין שעל קברו של ר' מאיר בעל הנס. שם שתי ישיבות, אחת לאשכנזים והשנייה לספרדים. רוב יהודי טבריה חיים על החלוקה. יושבים המה צפופים ודחוקים במעונותיהם הצרים שברחובות המעופשים. עברתי ברחוב צר אחד, מלא רפש וטיט. הינה עומדת באמצע הרחוב מול "ביתה" אישה זקנה, וכובסת. ברחוב זה נכנסתי לדירה אחת, מרתף לח וצר; בחדר – או בדומה לזה – מיטה ושולחן ושני כיסאות שבורים סמוכים זה לזה מאפס מקום. רק אצל הדלת יש מקום פנוי כאמה על אמה, ובמקום הפנוי הזה יושבת אישה צעירה וגם היא עסוקה בכביסת לבנים. וצפופים הרחובות, ודחוקות הסמטאות. מתפתלות הן אחת בשנייה – "לבידינט" ממש. ואנשים כפופי-גב, עם פנים חיוורים, עיניים שקועות, בגדים קרועים ומלוכלכים, נעים-נדים, ממלמלים – בקיצור: חיים... רפש וזוהמה, חוסר אוויר ואור, פאות היורדות עד הצוואר, בערות, טיפשות, "חלוקה", עניות מנוולת,

לבידינט: מבוך.

שעמום – הנה תמונתה של טבריה שלנו בחומר וברוח.

בלב מלא עצב עזבתי את רחובות היהודים ועליתי למלון "טבריה" הגרמני. מהמעקה ראיתי שם, מימין, את העיר הצפופה והדחוקה, ועל הכיכר לפניי, מול המלון, בית החולים האנגלי, מנזר קתולי ובית-ספר של המשלחת השוטלנדית. בניינים יפים, מרווחים. ואיזה ניקיון! ועל חוף הים מתנשאים עצי תמרים בהדר גאונם, ומשחק לו ים כינרת בגליו השוטפים לאיטם, מלטף ומנשק את חול החוף...

בבוקר עזבנו, ורכבים על סוסים, את טבריה לנסוע לראש-פינה, לימינו הים התכול, לשמאלנו – הרי פלאים המכוסים ירק נחמד, והמפתיעים אותך לרגעים בסלעיהם הערומים, השחורים והאיזומים.

[...]

הגענו לדרך מלאה סלעים ולמדבר שמים. במקומות האלה, כשבכל רגע נגפו רגלי הסוסים בסלע החלק, נדמה לך שמלאך-המוות מרחף לפניך. עוד דק – ונופל הינך לתהום העמוק. דרך זו מטרידה עד מאוד, סר וזעף הנך גם כשבא אתה אל המישור ואפילו כשאומרים לך כי "ראש-פינה" קרובה.

על המישור מוצאים היננו פה ושם אוהלי תיירים עשירים, ההולכים לדמשק. לימין על ההר נראית חורבה עתיקה. על שאלתי מה היא, עונה לי הערבי המלווה אותנו "ג'יב יוסף!" (בור יוסף); מאמינים הערבים שפה נמצא הבור שבו הושלך יוסף על ידי אחיו. קרוב לראש-פינה הומה הדרך מאדם ובהמה רבה. הינה עוברת לפנינו שיירה של שלושים איש בערך, ההולכת מטבריה לזחלה. "ראש-פינה!", קוראים בני-לווייתני בשמחה. נדהם אתה מתבונן למושבה היפיפייה המשתרעת על רגל ההר והטבועה כולה בים של ירק. בלב דופק מחדווה הנני עוברת בשדותיה-בר הנפלאים ונכנסת אל המושבה. יפה ראש-פינה – גן-עדן! הטבע העניק לה מיופיו ביד נדיבה: בדרום המושבה מתנשא הר כנען. הרי הבשן, המכוסים בבוקר בטל מכסיף – ממזרח, ושם בצפון, הישיש בכבודו ובעצמו, המחייך בחן וברוך נעורים, משקיף על מי מרום השקטים.

האוויר קל, נעים ומשיב נפש. ביחוד, משתוממת אני, בת יהודה – החרבה, לשפעת המים פה. כמנגינה נעימה מצלצלת באוזניך יומם ולילה המיית המים מתוך הצינורות הרבים. מכל קיר, מכל חור, מתפרצים המים החוצה ונוזלים לצידי הרחובות לתוך החצרות והגנים. כל עץ שותה פה לרוויה, כל צמח טובל במים! איזה עושר ואיזה אושר

.....
זחלה : עיירת קיט במורד
המזרחי של הר הלבנון.

בשביל מושבה. עצי־פרי, ירקות, פרחים, אווזים ובני־אווזים; ומשך כל הקיץ...

הננו נכנסים לבית־הספר שבראש־פינה, זה המהולל שבבתי־הספר במושבות, ואחד המורים היותר מצוינים בין מורי ארץ־ישראל עומד בראשו. כמאתיים ילד לומדים בבית־הספר הזה, כמעט כולם בריאים, יפים ונחמדים. בייחוד פעלה עליי המחלקה העליונה בידיעות תלמידיה ובניקיונם. ברוכה לנו ראש־פינה שמגדלת שתילים כאלה!...

שמחה חיים וילקומיץ (1872) –
ממניחי היסודות
להסתדרות המורים.

הננו עולים לצפת... יפה צפת מרחוק, יפים ההרים שסביב לה. הינך שואף רוח צח מלא רוח ועדנה. רוח ההרים, הרי צפת מצד שמאל עוד מכוסים טל הבוקר, מימין הנך רואה את הג'רמק בכל גובהו. ולמטה, הצידה, מירון, המקום המקודש על יד קברו של ר' שמעון בר יוחאי. מצד זה במרחק – מי מרום, ובדרום, מזרחה – כל ים הכינרת. הנני בצפת. רחובות היהודים צרים ומלאי חלאה ובוץ שמפיצים ריח נורא... רפש וזוהמה שאין לראות בשום מקום אחר בעולם. זוהי עיר הקודש צפת! בהתהלך בים של רפש זה הינך שואל את עצמך: איך חיים פה אנשים, איך לא מתפשטות מחלות מתדבקות? ובזוכר את הסביבה הנחמדה אומר הינך לנפשך: בוודאי רוח־ההרים עוצר.

המשלחת: המיסיון הנוצרי.

גדולה השפעת הצרפתית בצפת, וגדולה ממנה השפעת המשלחת. רוב המשפחות, בייחוד הספרדיות, אינן שולחות את ילדיהן לגן הילדים העברי, ומבכרות הן עליו את בית־הספר של המשלחת, הנותן להן גם בגד לילדיהן. כמאתיים ילד מתחנכים בבתי־הספר של המשלחת, מלבד הצעירים המבקרים את שיעורי הערב שלהם בחשאי. אלה המה מחנכי הדור החדש שלנו בעיר הקדושה, צפת! ועוסקת המשלחת ברפואת הנפש והגוף, כי רופא יהודי אין בצפת. וגם בית־ספר עברי אין בצפת. אין, אין... בלב מדוכא עזבתי את צפת ואשוב דרך ראש־פינה ללכת ל"משמר־הירדן" ול"יסוד־המעלה".

מחניים נוסדה בשנת 1898
ונעזבה לאחר שלוש שנים,
ואדמותיה סופחו לראש־פינה.

בדרך מראש־פינה פגשתי בחורבה חדשה, קבר על שאיפות, תוכניות והצעות שלא נתגשמו, הלוא היא המושבה "מחניים", שנעזבה כולה בידי הערביים, היושבים שם עם נשיהם ובניהם, כבעלים גמורים. הבניינים שלא התיישבו בהם הערבים נהרסו עד היסוד, כל מה שאפשר היה לשאת משם, גנבו המתיישבים החדשים: את הדלתות, המשקופים, החלונות, קרשי הגג והרעפים. את הכול גנבו ונשאו מפה. לפני שנים אחדות, כמה רעשו אז ה"חובבים" בגליציה וכמה התריעו: יישוב חדש... גליציה מתעוררת... החסידים מתיישבים... הרבי

ה"חובבים": חובבי ציון.

הצדיק משה דוד פרידמן מצ'ורטקוב הצטרף לחברת "אהבת ציון" בטרנוב, שהייתה חברה גליציאנית של חובבי ציון. כשהחליטה החברה על הקמת מושבה בארץ-ישראל, לימים מחניים, ביקשו ממנו חברי הוועד לחוות את דעתו לגבי הנבחרים להתיישבות: האם הם ראויים להישלח על פי ההתנהגות הדתית והמוסרית שלהם. הדבר עורר התנגדות רבה בקרב המחנה החילוני של חובבי ציון.

מצ'ורטקוב סמך את ידו על "מחניים"... ועתה – את הכול נשא הרוח... התעשרנו בחורבה חדשה! אומנם, מורגלים אנחנו לראות חורבות בארץ-ישראל. אבל החורבות ההן, יקרות לנו: מזכירות הן לנו ימים גדולים, ימי אורה ואושר, והחורבה החדשה הזו מכריזה על פזיזותנו, אי יכולתנו, שפלותנו, אי-כוחנו ואי-רצוננו לבנות בארץ בניינים תדיריים, בנייני-עד, ולהקריב קורבנות – מחיים.

רושם מעציב ממין אחר עשתה עליי המושבה הקטנה "משמר-הירדן". כשנים-עשר איכרים נמצאים שם. הם עובדים, חורשים, זורעים וקוצרים בלי שום מרץ. הכול נעשה על פי כוח-העצלות. אין שמחה, אין תקווה ואין חיים בחייהם, כי אינם מאמינים ביום המוחרת; חרב מלאך המוות, בצורת הקדחת הירוקה, רוחף תמיד לפני עיניהם. בחורף העבר מתו בקדחת הירוקה איכר ואיכרה, ונער בן אחת-עשרה שנה. בבית-הספר של מושבה זו נמצאים עתה אחד-עשר תלמיד. בשנה העברה למדו בו עשרים. המספר נפחת מפני שמשפחות רבות ברחו מהמושבה מפחד הקדחת.

כמאה צעדים מהמושבה נמצא הגשר "בנות-יעקב" שעל פני הירדן. פה שוכחים את החורבנות ואת הצרות ואת כל העולם כולו. מי הירדן זורמים לפנינו וממלאים את האוויר באלפי קולות. מה עז קצף המים בעוברים תחת הגשר הזה, ואת טעם הקצף – מי ידענו? – – –

[...]

לפנינו, רחוק-רחוק על ההרים מתחילים להכיר את מטולה, אך רחוקה הינה עוד כארבע שעות מאיתנו, ועלינו עוד לעבור ביצות רבות. ראשך כבר הולך סובב מהריח הרע של הביצות; הינך עצוב ומורגז שעוד רבה הדרך, ומכה בשוטך בכעס על גב הסוס. אבל בהרימך את עיניך, והחרמון המופז מצחק לך בתמימות קדושה, הינך שוכח ברגע את עצמך ואת רוגזך.

בקצה החולה נפגשים בפניה שכולה ירוקה, נחמדה. שם גנים ויערים עבותים. "מה זה?" שאלתי את הערבי המלווני, ויענני ששם נמצאות אחוזות של ראש שבט בדווי אחד, שהיה לפני השודד היותר מפורסם בחבל. סמוך לכפר חלסה פגשנו בבדווית צעירה ויפה התולשת פולים. היא שרה בקול עצוב שירה חדשה המקללת את ארץ הזהב, היא אמריקה, שגולה ממנה את אהובה, את שלוותה ואת מנוחת ליבה וגרמה לה געגועים ועינויים עזים כמוות. השיר הזה מעיד על ההגירה הגדולה מהמקומות האלה לאמריקה.

חלסה: כיום נמצאת שם קריית-שמונה.

[...]

צריך לחיות ימים אחדים במטולה בשביל להבין, שכדאי היה לסבול את כל מה שסבלו מייסדי מטולה. כשרואה הינך את פני האיכרים הבריאים, פני הילדים האדומים עם עיניהם היפות, הבריאות שלהם; כששומע הינך את הצעירים מספרים לך את תקוותיהם המרובות לעתיד במקום הזה, במקום המצוין במימיו ובאווירו, שיהיה בקרב הימים מרכז עברי – מוחל הינך לאיכרים את עוונותיהם וחטאיהם ושמה יחד איתם. באוויר שכזה אפשר לגדל דור בריא וחזק ומלא רעננות. מצוינה מטולה וסביבותיה. ממערב המושבה – הרים פראיים, מלאי יופי, מנגד משתרעים שדות זרועים חיטה המתנועעת בגליה; ושוטפים להם גלי הנחל ומתפוצצים לזוהר קרני השמש המשתברים בהם.

ומצפון – החרמון בשני ראשי השלג שלו, והלאה נראה הלבנון כננס לפני הענק. ומקביל לרחוב המושבה משתרע מרג' עיון עם שדות החמד שלו, ומאחרי העמק הנפלא הזה, ערים וכפרים אין מספר.

[...]

היה בוקר נפלא כשעזבתי את מטולה רוכבת על פרדה. בוקר בהיר וקר כמו ביהודה בימי החורף. ירדנו מהמושבה אל המרג' הירוק כולו, כשהשמש עלתה על הרי הגולן, וקרניה הראשונות ורוח קל חרישי ליטפו את פנינו בנעימות עדינה!

פרדתי צועדת בזהירות ומטפסת על ההרים, את המרג' עזבנו מאחורינו. המושבה מתחילה להיסתר לאט לאט, ומתחילות מתגלות לפנינו מחזות חדשים ושונים זה מזה. הינה הכפר דרמומס עם גניו הפוריים על גבי הטרשים, יערי זיתים ותות נמשכים מרגל ההר עד ראשו; ושם למעלה בתי תפארה הטובעים בתוך ים הירק... הינה פוגשים אנו במעיין רועש בהמולה רבה, ופורץ המעיין בין שני הרים גבוהים, גבוהים מאוד. על אחד ההרים מעל לסלע ישר וגבוה מאוד, מתרומם המבצר העתיק גלה־תשקיף; אומרים שזה שריד מבצרו של הורדוס; שרידי החורבות האלה רואים אחרי כן מרחק איזה שעות, כמעט עד בואך לנבטיה.

נוסעים אנו על הכביש החדש, אשר בונים משדרה לנבטיה, ומשם ילך לצידון. הוא עובר פה בין הרים ובקעות. הינה מתחת להר מגיעה לאוזניך המיית מים נעימה, שם נוזל הליטני ומכה ברעש על פני אבני הנגף שעל דרכו. שוטפים המים הזכים ויורדים אל תוך העמק, ומשקים

מרג' בערבית: עמק.

דרמומס: הכפר דיר-מימס שממערב לכפר מרג' עיון.

גלה־תשקיף: קלעת א־שקיף, כלומר מצודת שקיף.

את הסביבה הנהדרה. עומד אתה על הכביש הלבן ומתענג על מראה הכיכר הירוק המשקה כולו. חושב אתה שתלך הלאה בדרך היפה הזאת כי עוד רחוק לפניך מתנוצצות אבני הכביש הלבנות, והנה פתאום סר החמר שלנו, המתואל, מדרך-המלך ומעלה אותך על הרים וסלעים מלאי חתחתים. "למה סרת מדרך טובה והבאתנו בין סלעי שידיים?", פונים אליו הנוסעים בכעס ובתלונה. והוא עונה בקרירות: "מנהון אקרֶב", ומצחק בליבו עליך, ועל כעסך ועל תלונתך.

מתואלי: בן העדה המתואלית, עדה מוסלמית-שיעית היושבת רובה ככולה בדרום לבנון ובבקעת הלבנון.
מנהון אקרֶב: מכאן קרוב יותר.

ומסוכנת הדרך מאוד; והינך משתומם איך אפשר לעבור פה מבלי שבור יד או רגל. הינך מטפס על סלע גבוה; חלק הוא כזוכית מלוטשת. רוחב המשעול לא יותר מחצי אמה, ולימין השביל הצר הזה רובצת תהום עמוקה ונוראה. ומעמידה הפרדה בזהירות רבה את רגלה על הסלע החלק, ודורכת לאט לאט ופתאום היא נכשלת ברגלה וכורעת ברך...הקיץ הקץ! עוד רגע ותהי מונח עם פרדתך רסוק אברים... אבל הפרדה קמה, מיישרת את גבה ומובילה אותך בזהירות הלאה, עד אשר הוציאה אותך למישור. ונרכב בבטחה הלאה עד בואנו לנבטיה. עיירה זו שוכבת בקצה העמק, ואחריה נכנסים בין רכסי הרים. ההרים פה הם מאותו הטיפוס של הרי יהודה. הם לא גבוהים, רואים עליהם טרשים, וגדרי הטרשים. ממש כבהרי יהודה. כפרים מעטים בין ההרים, ובכל זאת רוב הטרשים חרושים, זרועים ועבודים.

על הרמה שעלינו אחרי צאתנו מההרים האלה מתחילים לראות מרחוק המון כפרים, וכל מה שמתקרבים יותר אל הים נהיה היישוב יותר ויותר תכוף. הנה הגענו עד הכפר זיפתא, המונח לשמאל הדרך, ולימין רואים כפרים עד אין מספר. כעשרה דק מזיפתא עלינו על כביש חדש ולבן העובר בצד ההר. פה ראיתי פתאום לנגדי מרחוק את השטח הכחול הבהיר של הים. כמה התגעגעתי עליו במשך ימי נסיעתי, וכמה רגשות נעימים העיר בי פתאום! אבל ביורדנו מן ההר נאבד הים מנגד עיניי...

צבע האדמה במקום הזה הוא לבן כולו. הדרך, ההר, הבקעה, הגבעות והכול לבן; רק נקודות וקווים ושטחים ירוקים נראים באמצע. הנה איזה הר פלאי לבן כקרטון לימינו! בלובנו מצטיירות הנטיעות בצבעים מקסימים. גנים, פרדסים, רימונים, תמרים, והכול אוחד ומתלכד זה בזה בין קווי הזוהר של הקרקע הלבנה ובורא איחוד, הרמוניה של צבעים נפלאים, המלבבים ומקסימים את עיניך וליבך. בגעגועים חזקים הינך מתבונן בתמונה ומקשיב לקול המיית הנחל, המחבק והמנשק שם בגיא את כל המקום המקסם... רוכב הנך הלאה והינה במערב נראה שנית הים בכל הדרו. בהיר הוא, שקט, נחמד, מוצק ומלא

יופי. כנשרים קלים עפות עליו הסירות עם כנפיהן הלבנות וחוצות את גלי התכלת, ואוניות-הקיטור נראות לך כברבורים שחורים השטים באמון ובבטחה. עוד מעט והננו עוזבים את ההרים ויוצאים אל המישור שעל שפת הים...

משמאל, לדרום, מונחת צור על גבעתה ורוחצת בגלי הים; לימין צידון, הטובעת בפרדסיה. עושר של נטיעות וזריעות לפניך. הכביש עובר בין שדות-בר נפלאים. הים רוחץ משמאל את קמת השדה, הגדולה, היפה, המבריקה. הנה עדרי צאן עולות מן הרחצה. פוגשים אנו במרכבה נהדרת, משפחה עשירה שכל בניה שמחים ובריאים מטיילת בה, וקול צחוקם העליו נשמע מרחוק. בכול – עושר וחיים! וקנאה גדולה אכלתני במקום הזה: להם החיים, ההווה, לפנייהם כל הארץ, ולנו העבר שחלף והשאיר שרידי זיכרונות וחורבנות. ומה בעתיד?...

[...]

העיר צידון נקיה והומה מאדם. רוב ימיהם חיים הצידונים ברחובות העיר: פה שותים קהווה, שוחקים בדומינו, "עצמות", פה המה עוסקים גם במסחר. ומרגישים בצידון כי במאה העשרים אנו חיים: על מעקה בית-הקהווה מנגן הגרמופון, והמון רב שומע מקשיב ומביע את התפעלותו... מפליא אותך שברחובות האלה אינך פוגש כמעט בנשים. הגברים רק הם נהנים מן החיים, רק להם ניתנו התענוגים, והאישה – כל כבודה בבית פנימה. בלילה הרגשתי את עצמי בצידון כמו מושלכה לאיזה אי רחוק – רחוק וזר לי. רק הטבע היפה הקריב אותי מעט אליה. עד שעה מאוחרת בלילה לא יכולתי להיפרד ממעקה מלוני, שממנו יכולתי להתענג על מראה הים. והריח הבהיר שפך בלילה ההוא את חינו המזרחי, הארצישראלי על פני העיר, שהייתה עטופה רזי ליל, וסודות-תאוה... רוח צה, חרישי נשב מכל אפסיים, שקט ושלווה סביב, רק שירת אהבה של משוררת עגבנית בבית-הקהווה הקרוב הפריעה את הדממה וצרדה את האוון.

בבוקר השכם עזבתי עם חברתי, איכרה ממטולה, את צידון היפה ללכת לביירות. הושיבו אותנו עם טורקיה צעירה כבת שש-עשרה (והיא נשואה זה שלוש שנים!) על הספסל האחרון של ה"דליז'נס", במקום שמודגשות בייחוד דפיקות האופנים; וכבדה הנסיעה על ידי זה לאישה חולה כמו חברתי, שנסעה לביירות להתרפאות. על הספסלים הקודמים ישבו הגברים, אלה עמודי העולם; לפנינו – שני נערים צעירים, וכמה שביקשנו להחליף איתנו את המקומות – לא הסכימו. אפילו

דליז'נס: כרכרת נוסעים בצרפתית.

ה"בקשיש" שהבטחנו לא הועיל. "אסור הדבר" לפי מנהגי המקום.
מנהגים יפים!...

[...]

בערב שבת עם חשכה באתי מצידון לביירות. יפה היא בירת סוריה, הומה ורועשת, אבל הכול זר לי סביב, הנני מרגישה ריקנות נוראה בלב, אותה הריקנות שהרגשתי בערי חוץ לארץ כשבאתי שמה מארץ-ישראל. ואתפלא על רגשותיי אלה: ביירות שכה קרובה לארצנו, שכה קרובה לליבנו, ביירות היושבת לרגלי הלבנון זרה לרוחי לגמרי. כי לא לנו הינה ביירות, ולא תהי לנו לעולמים. הרגש הזה התחזק בקרבי ביחוד כשטיילתי בסמטאות היהודים. נפגשתי שם עם צעירים וצעירות, בני אבות יהודים פשוטים, שלא ידעו לענות לי על שאלותיי בעברית; צרפתית ואך צרפתית ידעו.

עד אחרי מלחמת העולם הראשונה נחשבה לבנון חלק מסוריה. רק עם כיבוש האזור מן הטורקים בידי האנגלים והעברתו לידי הצרפתים ב-1920 נחלקו סוריה ולבנון לשתי אוטונומיות נפרדות.

גם הילדים, שנתחננו במושבותינו, שהשפה העברית הייתה שגורה בפיהם, מתחילים לשכוח את השפה. וכאשר הנך שואל תלמידת בית-הספר של "אליאנס" מה היא לומדת? היא עונה בגאווה: "צרפתית" – "ועברית?" – שואלת אנוכי, "כן, המורה הספרדי לימדני כתב רש", אבל מצאתי שגיאיה בכתיבתו על הלוח והוא גירשני ממחלקתו, ויותר אינני לומדת עברית!", עונה לי הנערה, שבלומדה בבית-הספר שבמושבות ביהודה הצטיינה בידיעותיה בעברית... שואל אתה ילדים אחרים מה הם לומדים בבית-הספר שלהם, והם עונים: גרמנית, צרפתית, אנגלית, איטלקית. מדעים אינם מזכירים לך. ועברית... עברית – אינם מלמדים אותם.

רבות הן עתה משפחות משכילות עבריות בביירות, והינך מתפלא שהן מסתפקות ב"גן-ילדים" עברי לבד, ואינם משתדלים בייסוד בית-ספר. וזה לא קשה ביותר – לו רק חפצו. הלוא יכלו, למשל, בחיפה, ארבע המשפחות לקחת מורה עברי טוב ולייסד בית-ספר בזעיר אנפין, ומדוע אינם יכולים בביירות לדאוג שבנינו ובנותינו לא ילכו מאיתנו? אבל גם פה מצאתי בתי-מכרים שהשפה העברית שולטת בבתיהם ומתעניינים בכל הנעשה אצלנו. ביניהם הרגשתי שאני נמצאת בין אנשים אחים.

במוצאי-שבת היה נשף בבית-העם – נשף לאומי ציוני. שני צעירים, סטודנטים, מיהודי פרס, נאמו ברוח עברי לאומי בשפה הצרפתית (עברית לא הספיקו עוד ללמוד), אבל הרוח העברי בצבץ בכל דבריהם, המלאים שאיפת התחייה. אחד מחברי "הפועל הצעיר" שבביירות העתיק את הנאומים לעברית, והקהל מחא כף... ביום הראשון בבוקר

השכם עזבתי את ביירות ללכת במסילת-הברזל לזחלה, אשר על הלבנון.

שלוש מנהרות נחצבות בהר עברנו, עד בואנו לתחנה הראשונה חדית. תחנה זו שטובעת כולה בירק רך וריח תמרים, מזכיר לך שהינך בלבנון. ושוואן הקטר, נושם בכבדות, מטפס ועולה. הננו עוברים את התחנה בעבדה. הכפר בנוי על הרים גבוהים ואל כל פינה שתשקיף – גנים. מורד ההר בנוי טרשים יפים עם יערי זיתים. ברגל ההר רועים עדרי צאן לרוב, וממלאים הם את כל החורשות וכל הסביבה המלאה קסם. בהתחנה ארעא נוספו הרבה נוסעים מיושבי המקום, שדיברו במבטא שהיה חדש לי לגמרי, זאת ההברה ההררית, הג'בלית. מארעא רואים היטב את הים המשתרע לרגלי ההר. מימין עוברים יערי בוטנים. עודך עומד אל החלון ומתענג אתה על יופי הים, ופתאום חושך: נכנסת אל תוך מנהרה, וכשיצאת משם, והנה אלע היפה נגדך, אלע עם בניינה הנהדרים וצביונה המיוחדת. באלע נכנסת לתוך עגלתנו צעירה מגושמת, עם פנים לבנים מכוסים אבקה ורדית, וערבי מגוהץ מלווה אותה. אוושת שמלת המשי שלה וריח של שמנים חריפים הפנו עליה את מבטיהם הצוחקים של כל היושבים במרכבה.

בוטנים: עצי אלה

אלע: עיירת הקיט עליי שעל
כביש ביירות-דמשק.

התבוננתי גם אני בצעירה האופיית הזאת. אומנם, פניה לא מכוערים ובריאים, כתפיה רחבות, גבוהת הקומה וגבוהת החזה הייתה. אבל כמה מגושמת אישה זו, וייחוסה להערבי, הנדחק אליה והאוכל אותה בעינו השחורות, הלוהטות. והיא מתגנדרת ומעוררת תאוותו, מעורר גועל-נפש. "יהודייה", לוחשת באוזניי עלמה ביירותית שנוסעת לדמשק, ללכת משם לצפת ומירון לחגיגת רבי שמעון בל"ג בעומר. "יהודייה מביירות, בת ה'שמש' הספרדי משה". משוררת היא בבתי-הקהווה. מביירות עד דמשק יודעים אותה. היא סוחרת בקולה ובגופה. אלי! בכל מקום אתה פוגש אותן "יהודיות", ובכל פעם פגישה זו מעוררת בקרבך שאלות וספקות ורגשות מרים...

בסאדנל, התחנה שלפני זחלה, מתחילים להכיר שנית בעקבות תרבות עשירה. פה אתה פוגש במטעים ממינים שונים: גפן, תות, תפוח, אפרסק, ובייחוד עצי אורן, שבו משתמשים בלבנון לרוב חלקי הבניין. עמק מול הלבנון, שהננו עוברים בו עתה, מלא יופי שמימי. יפה המקום הזה, יפה הלבנון כולו, אך ליבי העברי אינו הולך שבי אחריו. אומנם, מתענגת אני על היופי הזה, כמו שהייתי מתענגת על כל תמונה יפה ומחזה נהדר. אבל ליבי נשאר שקט, איננו הולם כמו בגליל: כל אלה המקומות הנחמדים לא לנו הם ולא יהיו עוד לנו...

[...]

זחלה, כמו כל ערי הלבנון, התעשרה מההגירה האמריקנית. כל אשר כוח במותניו הולך לאמריקה. ומי שרק אסף הון שב הביתה ומעשיר בכספו את עירו ואת ארצו. והזחלים שבו ובנו היכלים נהדרים וכל תענוגי בני-אדם בראו להם והפכו את המקום לגן-עדן אשר מושך עתה אליו בכל קיץ אלפי עשירים מכל המזרח, וממדינת מצרים. ומתעשרת העיר גם על-ידי זה יותר ויותר, ואין גבול לעתידה הגדול. ויפה בייחוד הסביבה של העיר הזאת: בקעת-קסם, עם שטיח יערים רבים מלאי-סוד, שאלפי מעיינות רועשים וסואנים יום יום, ועשיר המקום בצבעי הפרחים... אבל על כל צעד ושעל מרגיש הינך דקירה עמוקה: לא לנו גן-עדן זה!...

[...]

כשירדתי מהלבנון לבירות, תקפוני געגועים למושבתי היפה ביהודה, געגועים אל ביתי, אל גינתי, אל אפרוחיי, יונותי, ואשב אל האונייה לשוב לחיפה [...] בחיפה עלו עוד שני יהודים. אחד כבן ארבעים וחמש, בריא, גבוה וכרסני, מלובש בגדי אירופה נקיים ופונה להמלחים בשפת איטלקית, ומה שדיבר איתם לא הבנתי. השני יהודי זקן בעל חטוורת וזקן ארוך. שניהם ירדו אל המחלקה השלישית; ובבואי לשם לפנות ערב לשתות תה מצאתי את ה"דו'נטלמן" שלנו מתהלך יחד בתוך מחלקתנו, בלי מעיל וחזהו פתוח. הוא הכיר בי יהודייה, ויגש אלי תכף ויתחיל לספר לפניי את כל גודלו ותפארתו [...] הרבה הרבה דיבר האדם המשונה הזה באוזניי, אבל כבר היה לי לזרא. וכשהוא ראה את הגיחוך על שפתיי נעלב [...] ויפן וילך לו בזעף אף.

והזקן בעל החטוורת, שפשט גם הוא את מעילו ונשאר בארבע-כנפות ארוך וכיפה שחורה על ראשו, ניגש אליי, ובקורצו את עיניו על ה"דו'נטלמן" שלנו סיפר לי בלחש, שעוד טרם שירדתי הנה פנה אליו הפטפטן הזה בשאלה אם הרב סלנט בירושלים יוכל לעזור לאדם כמוהו, שירד מנכסיו, בתמיכת כסף הגונה? "זוקני הוא ירושלמי?", שאלתי את בעל החטוורת. "לא!", ענני. "רק לפני שנה באתי לארץ-ישראל, כי יש לי קולוניה³⁶ בחדרה, והתיישבתי בירושלים. הבאתי איתי נערה יתומה, בת אחי, השאתיה לאיש, ללמדן מופלג, ונשארתי בלי פרוטה. עתה אני מבקש עסקים. הייתי ביפו, ביירות וחיפה. את השפה אינני יודע, ובכל מקום מנצלים אותי ופושטים את עורי מעל בשרי. אינני יודע עד אן יובילו אותי עסקיי אלה, ומה יהיה סופי!".

הרב שמואל סלנט (1815-1919) היה ראש קהילת האשכנזים של היישוב הישן בירושלים.

קולוניה: נחלה.

הוא דיבר והערביים מתחילים להתאסף סביבו ולהתלחש: "יהודי, יהודי!". אנוכי גערתני בהם ויתפזרו לכל רוח; והזקן שב למקומו, הוציא מילקוטו ספר תהלים ויתחיל לקרוא בקול נוגה ועצוב, אשר העיר בי זיכרונות רחוקים, נעימים, זיכרונות ילדותי... נשמע לי הד קולם של אבי ושל זקני, כשהיו קוראים תהלים בניגון הזה...

הגיע הערב. שנית ראיתי מן האונייה את הכדור הגדול, האדום, העולה ממזרח. יום קודם בביירות ובערב הזה בחיפה. גאה עלה הירח מעל צלעי הכרמל האפלים, ויתרומם על פני הרקיע המבריק בכוכביו המתנוצצים. עומדת אני סמוכה אל סורג מכסה האונייה אצל המחלקה השנייה. עלמה גרמנית, בעלת לחיים ורודות, עגולות ועיניים אפורות עומדת על צידי. היא מספרת לי על דבר בית-הספר שגמרה בירושלים, על דבר מושבתם שם, על אודות ייסוד שיעורי-ערב המעניינים שלהם. היא התארחת אצל דודתה בחיפה, ועכשיו שבה הביתה. "והגברת מאין?", שואלת אותי העלמה הנחמדה.

"אנוכי מהמושבה ראשון-לציון".

"זאת המושבה היהודית שאצל יפו? אם כן הגברת..."

"כן, יהודייה אנוכי!" עניתי לה בהרגישי כי כבד לה להביע את המילה הנוראה הזאת.

העלמה נבוכה מאוד וכרגע נעלמה ממני... ובעלותה שוב אחרי איזה זמן על מכסה האונייה לא פנתה יותר אליי ולא הביטה על צידי.

[...]

בלילה נדדה שנתי ממני. רשמי היום העבר לא חפצו לסור מנגד עיניי. חום נורא היה במחלקה ובעיניי רבים התהפכתי מצד אל צד. אבל סוף סוף התחיל הבוקר להאיר. קמתי ממשכבי להתרחץ ולקשור את חבילותיי. חלק גדול מהנוסעים התעתד לרדת אל חוף יפו.

עוד לא עלה השמש, כשעמדה אונייתנו מנגד החוף. עטופה היתה העיר בתוך ענן קל. והנה הבריק פתאום ראש אחד המגדלים, אות הוא שהחמה הולכת ומתקרבת... והנה הופיעה! היא יצאה אלינו מראש ההר ומצחקת לקראתנו ומפזרת קו אור רחב על פני המים ממולנו. והעיר בחצי עיגולה היפה כבר נראה כלה נגדנו. הבתים שלה מתחילים משמאל, בנווה-שלום, נמוך אצל הים, ועולים עד טבור העיר המשתרע על ראש ההר. לצד ימין יורדים שנית הבתים אל העמק. הים היה שקט באותו בוקר והגענו בסירתנו מהר אל החוף [...]

כשעוברים רק את הסמטאות הצרות שבתוך העיר העתיקה ובאים להעיר החדשה, פוגשים תיכף בעקבות חיים עבריים ביפו. הנה חנויות רבות ששלטיהן כתובים עברית. הולכים הלאה ופוגשים בפועלים ופועלות צעירים המדברים עברית. פוגשים בתלמידים ותלמידות עם ספריהם ומחברותיהם תחת זרועם ופניהם מועדים לבית הספר לבנות, שמתחנכות בו כשלוש מאות נערות מכל השדרות, או אל הגימנסיה העברית, שמשכה אליה את הילדים היותר טובים שבערי ארץ-ישראל ובמושבותיה, ובאו אליה ילדים גם ממדינות וארצות אחרות כמו רוסיה, ארגנטינה, אנגליה, אפריקה הדרומית ועוד.

הינך מרגיש פה שלמרכז עברי באת, למקום שהתחיייה פורחת בכל רוחבה ויופייה; ועברת אחרי כן לנווה-שלום, לחלק העיר היהודי, והנך שמח גם עצוב יחד. לפני שנים אחדות מעטים היו בתי היהודים פה, ועתה הגיע מספרם לעשרות ולמאות. על סף הבתים מצחקים ילדים וילדות, תלמידי גן-ילדים, והשפה העברית בפיהם. מחלון אחד הבתים משתפכת שירה עברית, שירה עמוקה, מתוקה מפי אחת העלמות שגמרה את בית-הספר לבנות פה.

הלב היה מתמלא שמחה לולא האי-ניקיון שהינך פוגש ברחובות האלה. אצל כל שער, כל דלת וחלון מושלך זבל ואשפה, המעלים צחנה ומחניקים את העובר פה. "הנה צפת בזעיר אנפין!" אמר לי אחד מידידי, שהלך ללוותני. ואומנם נזכרתי את צפת. פלא! כל מה שיגדל היישוב היהודי ביפו, כל מה שמתרבים בתי היהודים – מתרבה האשפה והחלאה בראש חוצות! "למה זה? למה היהודים מחבלים בידיהם את בריאותם, ומביאים על עצמם מחלות ופגעים הבאים מאי-ניקיון הזה?" שאלתי את רעי. "עמנו דורש חינוך, חינוך בכול!... לימי הזקנה הוא נמצא שוב בבחינת ילד... דרושים לו אומנים, מורים ומחנכים..." ענה לי רעי בקול עצוב.

ביפו נשארתי ימים אחדים לחכות על אחד מקרובי שצריך היה לבוא מרוסיה. הגיע יום ב' תמוז, ובהיכנסי בבוקר במקרה ללשכת המודיעין נודעתי שבשעה ארבע תהיה אזכרה לנשמת הרצל בבית-התפילה של הספרדים. בבואי בשעה הקבועה למקום האזכרה מצאתי הרבה ממכירי ומכירותי הטובים מבעלי-הבתים וגם מהפועלים. אלה ישבו על הספסלים בצד זה, ואלה עמדו בצד השני. כשהתאסף המון גדול באולם, עלה על הבמה מר פפר, מורה בבית-הספר לבנות, עטוף טלית והתפלל מנחה.

אליעזר פפר (1861–1926),
פעיל בהסתדרות המורים
ומראשוני אחוזת-בית.

אחרי המנחה עלה מר שינקין על הבמה. "אל תבכו למת, בכו בכו להולך!" התחיל הנואם ויביע רעיון כזה: עם ישראל שעוד לא מת, הולך וגוע. ישנם בחייו רגעים שהוא מתעורר לתחייה, אבל ההתעוררות עוברת בין רגע, ודורות רבים ושלמים הוא מתהלך כמת. תקופות שונות עברו על עמנו. בין האחרונות היו ימים שחפץ עם ישראל למחות כל זכר של גאולה מקרב חייו, ובאה אחרי התקופה הזאת התעוררות של תחייה, היא תנועת שיבת ציון, ואחרי זה באה התקופה הבהירה של הציונות שברא אותה הד"ר הרצל. (בהזכירו את שם הרצל בכה הנואם). הרצל קרא לבני עמו את הקריאה הגדולה: "חיו, כי חיים אתם!" – והעם עונה לעומתו: "כן, חפצי חיים אנו, חיים נורמליים על אדמת אבותינו! לך דרוש את זכותנו ואת צדקתנו!". והרצל הולך. הלך ומת פתאום באמצע הדרך... צוואה אחת קטנה הוא עזב לנו, בה התחנן לשאת את עצמותיו לארץ-ישראל, ואנחנו עד היום עוד לא עשינו את מצוותו. לא הבאנו הנה את עצמות מתנו הגדול, מפני שארץ עוד אין לנו!...

כשהתחיל מר פפר את התפילה "אל מלא רחמים", קם כל הקהל. כמו דקירה הרגשתי פתאום במוחי, ובהקשיבי להניגון העצוב והחודר לב, עבר רעד בכל עצמותיי. מר שינקין הוסיף אחרי זה דברים אחרים מלאי תנחומים, באומרו שהקומץ הקטן, היושב בארץ-ישראל, הוא ה"שאר ישוב", הוא יסלול דרך לעם ישראל לבוא לארץ-ישראל. וכשתהיה הארץ מיושבת מבני אחינו, יעמידו פה זיכרון נצח להרצל, זיכרון שיהי נאה לו ונאה לעמנו!

אחריו עלה מר מוסינזון על הבמה. הוא ביאר בתחילה שמנהג הזכרת נשמות מן המקובלים מוצאו. אחרי כן נתן תיאור ממהותו של הרצל, ואמר שהרצל הוא אחד הגיבורים אשר תקופות שלמות תלויות בהם; ולא לספד אותו הוא חפץ, כי מעשי הרצל לא מעשי בכי המה, כי אם חפץ הינו שהיום הזה יהיה יום של חשבון הנפש לעמנו. אומנם עוד כבד להביא הכול בחשבון, אבל לאט לאט נוכל לעשות את זה כשנחפוץ... וסיפר מר מוסינזון אגדה נפלאה על בן-מלך שתעה בדרך לארמון אביו, ופגש את אליהו הנביא ויבקשהו להורות לו את הדרך. והזקן ענה: "לך ישר, ואל תשים לב לשום מכשול שימצאך בדרך, אפילו אם באבנים ירגמו אותך אל תפנה לזה, רק תלך ישר, ואל תשים לב לשום דבר שתראה לפניך!". וילך בן-המלך מבלי הבט ימינה או שמאלה ועוד מעט קרב למטרתו. פתאום פגש בילד עזוב, בוכה ומתחנן לעזרה. וירחמהו בן-המלך, וירימהו ויישאהו איתו... וברגע הזה סר כוחו ואונו ויאבד

מנחם שינקין (1871–1925),
ממייסדי תל-אביב.

בן-ציון מוסינזון (1878–1942),
מנהלה של הגימנסיה הרצלית
ומן המנהיגים הבולטים של
מפלגת הציונים-הכלליים.

דרכו... עוד דברים יפים מלאי מליצת סגנונו המגוהץ דיבר מר מוסינזון, ומשך את לב הקהל. אחריו נאמו נואמים אחרים, ובגמר הנאומים התפזרו הנאספים לסמטאות יפו לכל עברים.

אחרי יומיים עזבתי את יפו ללכת הביתה. שם בעין-הקורא, חיכתה עלי עבודה רבה. זמן בציר הענבים ולקיטת השקדים הגיע, והבית דרש את תפקידי, תפקיד אכרה, בו. נסעתי ב"דיליז'נס" הראשון, המלא נוסעים על כל גדותיו [...] ה"דיליז'נס" לא הלך ישר בכביש דרך בית-דגון, כי אם נטה לצד החולות, אחורי הכפר יעזור, והלך לו בין השדות, שהוקצרו. גם הגרנות הורמו מכבר ונשאר רק השומשומין בשדה. מרחוק נראה ראשון, עוד מעט ואנחנו נכנסים בין הכרמים מצד מערבי של המושבה [...] משני צדי הדרך נמשכים הכרמים בשורות הגפנים הישרות שלהם, ומסובלות כבר הגפנים אשכולי ענבים מלאים מיץ מתוק. הנה כרם גדול של עצי שקדים רעננים וחורשת אקליפתים אחריו; והנה רחוב עם גדר של שיטה משני הצדים; עוד מעט והגענו עד רחוב הגדול, היפה ששם רחוק מלמעלה מתנוסס בית-התפילה הנהדר בראשו. הכל ירק, צץ, פורח, מבין עצי תות וזינזלה, הנטועים משני צדי הרחוב, נשקפים הבתים הלבנים, המבריקים מקרני שמש האחרונות. מימין מאחורי עצי מצל נשקף היקב בכל גודלו וענקיותו. הכל נראה לי כה חדש, יפה! כה הרנין את מיתרי לבי! ובאותו רגע חשבתי: לא רק הגליל שאני שבה עתה ממנו יפה הנהו! יפה גם ארץ יהודה, ויפה ונחמד הוא "ראשון" שלנו!

יעזור: יאזור, כפר ערבי שניטש במלחמת העצמאות ובמקומו נוסדה העיירה אזור.

זינזלה: אודרכת.